

Kulla Demukaj.

Resterna av Kulla e Demukaj's galleri, där hela familjen sov under beta sommarnätter. En Kullas översta våningsplan hyste också alltid ett praktfullt människens och gästernas rum.

Rådgivningstjänst i Kosovo

Ett uppdrag och dess förutsättningar

TEXT & FOTO
KERSTI BERGGREN

I augusti år 2001 lämnade jag för ett halvår Riksantikvarieämbetet, för en tjänst som rådgivare i kulturarvsfrågor i Kosovo. Uppdragsgivare var stiftelsen Kulturarv utan Gränser (KuG).

Kosovo administreras sedan 1999 som protektorat under FN genom UNMIK (United Nations Mission in Kosovo). Det är UNMIK som upprätthåller all civil administration, ned på kommunnivå, genom ett system med dubbelkommando med s.k. Co-Heads. Kulturdepartementet hade när jag kom till Kosovo ett "internationellt" och ett "kosovarskt" Co-Head på varje beslutsnivå.

Jag utsågs dock till "supervisor" och ensam överordnad för samtliga kulturarvsinstitut. Fördelen var att alla hade direkt tillgång till mig, utan att behöva gå via det centrala institutets chef.

Parallellt med mitt uppdrag startade KuG ett projekt under ledning av arkitekten Dick Sandberg för att restaurera fem "Kullas", ett projekt som till största delen bekostas av EU med Sida som medfinansier. En Kulla är ett traditionellt albanskt bostadshus i sten, byggt som ett lågt försvarstorn i tre till fyra våningar. Detta särpräglade kulturarv förstördes i stor mängd under kriget, särskilt dess slutskede.

Klosterkyrkan i Gračanica.

I Kosovo finns den serbisk ortodoxa kyrkans rikaste byggnadsarv.

Klostret i Gračanica uppfördes på 1300-talet. Byn Gračanica fungerar nu som enklav för delar av den serbiska befolkningen, vaktade av svenska KFOR.

Kulturarv utan gränser

Kulturarv utan Gränser (KuG) bildades 1995, som en direkt reaktion mot den systematiska förstörelse av kulturarvet som då förekom i Bosnien-Hercegovina. Stiftelsen utgår från Haag-konventionen från 1954 som slår fast: ”skada på ett folks kulturegendom, oavsett vilket land det tillhör, är liktydigt med skada på hela mänsklighetens kulturarv, ty varje folkslag bidrar till världens kultur ”.

Xhamija e Llapit. Under krigets slutskede, när de militära och paramilitära styrkorna retirerade, attackerades "de andras" kulturarv systematiskt. Llapit moskén från 1400-talet i centrala Pristina brändes ut totalt.

KuG verkar för att ordinärt biståndsarbete ska integrera återuppbyggnad av kulturarvet. Människor helas snabbare, om de har tillgång till sitt kulturella arv. Att bygga upp förstörda byggnader, kan också förhoppningsvis dämpa heta hämndkänslor. Det ska i varje fall vara en begränsad triumf, att förstöra någons kulturarv.

I KuG:s strategi ingår att långsiktigt bygga upp kunskap och stärka de offentliga institutionerna. Alla projekt sker i samarbete med lokala kulturarvsinstitut. Att restaurera byggnader är huvuduppgiften, men stöd till tidsenlig förvaring av museisamlingar och arkiv är också viktiga delar.

Tjänstemän vid UNMIK/Kulturdepartementet hörde sig för våren 2001 om KuG kunde engagera sig direkt i återuppbyggnaden av Koso-

vos kulturarvsinstitut, och en projektledartjänst som rådgivare inrättades. Sida finansierade, som en del av sin strategi att stärka den administrativa strukturen vid återuppbyggnad.

Kosovo och konfliktens följder

Kosovo har under mycket lång tid varit den fattigaste av Jugoslaviens regioner. Den politik som inleddes 1989 förvärrade situationen stadigt. Krigsförstörelsen från åren 1998–99 är svår, men illa är också det mångåriga förfall som präglar Kosovo som helhet.

På plats ser man krigets vanvett i form av utbrända moskéer, utbrända basarer, byar i ruiner, bombade broar och sprängda kyrkor. Men man möter också aldrig underhållna och därför svårt förfallna bostadshus, moskéer vars kupoler störtat samman därför att åtgärder inte satts in i tid, sönderkörda vägar, kollapsade kanaler, övervuxna parker.

Just nu är byggaktiviteten extremt hög, vilket också innebär en hård press på det kvarvarande

Arkitekten Gjejlane Hoxa, departementsråd vid Kosovos nyinrättade kulturdepartement, och arkitekten Vjollca Aliu, min ovärderliga assistent.

Kulturarv utan Gränser stödjer i alla sina projekt hävdvunnet hantverk-kunmande. Golubjälken i kastanjeträ till en av de Kullas KuG restaurerar skräds med handyxa.

kulturarvet. Respekten för planering är mycket låg. Kriminalitet och våld är vanligt i samband med byggprojekt.

De arkeologiska lämningarna är särskilt utsatta. De skadas förutom av den nästan ohämmade byggaktiviteten av stöld och illegalt grävande.

Fyra kulturarvsinstitut

Kulturmiljövården är uppbyggd enligt ett system med ett centralt institut i ett nätverk av kommunala (regionala) institut. Det centrala institutet, bildat 1954, löd tidigare under det federala institutet i Belgrad. Nu har det status av nationellt institut och lyder under det nybildade kulturdepartementet.

Instituten har fyra stora uppgifter. De är myndigheter, genomför restaureringsprojekt, håller arkiv och ska driva forskning i kulturarvsfrågor.

Instituten är i hög grad märkta av såväl kriget 1998–99 som det närmast föregående decenniet. Bemanningen är mycket skev. Alla serber, som före kriget hade såväl ledande som andra positioner, har gett sig av. Under krigets slutskede fördes också det centrala arkivet bort, endast fragment finns kvar. Kunskapsförlusten är enorm. Kvar finns tjänstemän av albanskt ursprung som anställdes före 1989, men arbetat i underordnad position under 1990-talet. Då knappast någon alban anställdes åren mellan 1989 och 1999 saknas också en hel generation. Efter kriget har tillkommit några få anställda. Bristen på arkeologer är särskilt alarmerande.

Lagen och verkligheten

För att hantera situationen återinförde UNMIK 1977 års kulturmiljölag. Gällande lag från 1990-talet ansågs alltför politiskt belastad och diskriminerande. Men 1977 års lag har efter kriget ingen förankring i föreliggande verklighet. Lagen ger instituten ensamrätt att besluta över vilka monument som ska åtgärdas, och också en absolut rätt att själva utföra arbetet, om det är monument av så kallad första och andra kategori.

I dag är dock Kosovo helt beroende av internationella donatorer, och dessa förväntar sig att instituten endast ska ge tillstånd och kontrollera färdigt resultat. De internationella hjälporganisationerna tar med sig sina egna experter.

Instituten å sin sida förväntar sig att pengarna ska placeras hos dem, och att de ska stå för alla handlingar, all styrning och all övervakning. För instituten var det en svår situation att se personalen gå undersysselsatt, medan de internationella organisationerna utförde arbetet med annan arbetskraft.

Mötet mellan de välorganiserade och högmotiverade internationella hjälporganisationerna och de svaga och splittrade kulturarvsinstituten blev i många fall kaotisk och delvis tragisk. Då kulturdepartementet i flera fall trädde emellan och utfärdade det tillstånd som instituten förväntades ge, men förhalade, uppstod en djup förtroendeklyfta även mellan dessa båda parter.

Uppgiften som "supervisor"

Min roll som "supervisor" för alla de fyra instituten blev i mycket att utgöra en förmedlande länk, eller buffertzona, mellan dem och omvärlden.

Det är nödvändigt för instituten att överge sin gamla hållning, och att t.ex. acceptera samarbete med donatorer som själva håller i sin pengapåse. Men Kosovo har varit del av ett välstrukturerat samhälle, om än på dess bakgård, som drivits in i kaos. Bortom den nuvarande splittringen kan vi som kommer utifrån finna kunskap och engagemang att tillgodogöra sig och respektera.

Att modernisera, eller demokratisera, förvaltningen var en utmaning. Både små och stora steg måste tas. Några är enkla, som att återinföra personalmöten och få igång ett professionellt samarbete mellan instituten. Andra är mer komplicerade, därför att de kräver en mental omställning. Det gäller t.ex. tekniken att beslut ska tas på lägsta möjliga effektiva nivå. För att detta ska kunna genomföras måste ledningen, som nu kan vara allsmäktig, lita på sin personal. Ett ökat samarbete mellan den privata och den offentliga sektorn är också nödvändigt, och att instituten inte använder lagen som ett argument utan som ett instrument.

Kersti Bergren är arkitekt och arbetar sedan 1996 på RAÄ. Hon har tidigare bl.a. medverkat i storstadsprojektet och arbetar numera med miljö- målsuppdraget "God bebyggd miljö".

Under september/oktober utarbetade jag tillsammans med två andra "internationals" vid Kulturdepartementet ett förslag till ny kulturmiljölag för vilket jag också fick goda råd av Riksantikvarieämbetets jurister. Förväntningarna på lagen är höga. Men vad som nu krävs, är en förmåga att skaffa sig legitimitet genom ett mindre slutet arbetssätt. Här kommer samarbete med de kommunala planeringsvägarna in, och med nödvändighet en bredare syn på kulturarvsbegreppet.

I anslutning till KuGs projekt att restaurera de fem Kullas – samtliga är byggnadsminnen – gav jag det centrala institutet i uppgift att utarbeta ett skyddsdokument för varje fastighet. Arbetet görs i samarbete med en aktuell kommun och – vilket är helt nytt – i samarbete med ägarna. Varje sådant dokument innehåller en beskrivning över kullan, en historik, motivering till varför den är lagligt skyddad samt skyddsbestämmelser. I ett appendix redogörs för själva restaureringsarbetet, dess principer, val och genomförande. Dokumentet kommer att användas som vägledning vid andra restaureringsprojekt.